

Avkastningens förändringar

KORNTALENS NED- OCH UPPGÅNG

VÅR KUNSKAP OM avkastningens utveckling är ganska dålig, särskilt när det gäller 1700-talet. Sammanfattningsvis kan sägas att de uppgifter om korntal som finns från olika delar av landet inte uppvisar någon långsiktig ökning under detta århundrade. I det enda fall där avkastningen kunnat följas vid en gård år för år under en hundraårsperiod föll korntalen något under århundradets sista årtionden.

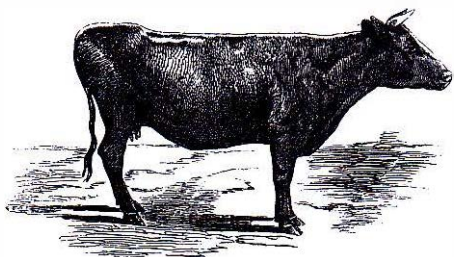
Slutsatsen att utsädet avkastning stagnerade eller föll i stora delar av Sverige vilar visserligen på ett bräckligt källmaterial men stöds av de tendenser till ekologisk kris vi samtidigt finner i jordbruket. Förändringarna i åkerbruksredskap och odlingsmetoder var ännu förhållandevis små om vi ser till Sverige som helhet. De kunde knappast kompensera den gödselbrist som uppstod när nyodlingen gick ut över de foderproducerande arealerna.

Ökande avkastning på utsädet efter 1810

Efter omkring 1810 förefaller däremot avkastningen öka långsiktigt. Mellan 1805 och 1870-talets första hälft steg nettokorntalet för spannmål enligt den officiella statistiken från 3,7 till 5,1 för riket som helhet – en ökning med nästan 40 procent. Bakom förbättringen av avkastningen låg sannolikt en kombination av olika faktorer. Spridningen av det nya redskapskomplexet järnplog och djupharv över stora delar av landet gav på lång sikt bättre jordbearbetning. Jorden blev då bättre luckrad på samma gång som ogräsbekämpningen blev effektivare. Utdikningen motverkade spridningen av kvickrot. Den gradvis ökande odlingen av foderväxter gav underlag för fler djur och därmed mer gödsel.

KORNAS ÖKANDE MJÖLKAVKASTNING

Allmogekons mjölkavkastning tycks ha legat vid ungefär 600 kg per år omkring år 1800 och hade sannolikt inte ökat under det

Ko av "gammal herrgårds-race", förevisad på lantbruksutställningen i Malmö 1865.

föregående århundradet. Vid herrgårdarna kunde kreaturen ofta ges mer och bättre foder än på bondgårdarna och mjölkavkastningen blev därmed högre. Dock utgjorde säterikorna bara en liten del av det totala kobeståndet, och de kan därmed endast marginellt ha höjt den genomsnittliga mjölkavkastningen per ko.

Under 1800-talet ökade foderproduktionen. Förutom odlingen av gräs och klöver i växelbruket bör nämnas potatisen som kunde användas till foder direkt (då mest som svinfoder) eller som drank. Gradvis började bönderna också få råd att ge kreaturen mer spannmål. Redskapsförbättringarna ledde till inbesparing av dragdjur, vilket gjorde att en större andel av det producerade fodret kunde avsättas till mjölk- och köttproduktion. Detta ledde bland annat till en snabb ökning av avkastningen. I början av 1870-talet beräknas korna i medeltal ha avkastat drygt 1 000 kg mjölk per djur och år – en ökning med 65–70 procent i förhållande till det tidiga 1800-talets siffror.

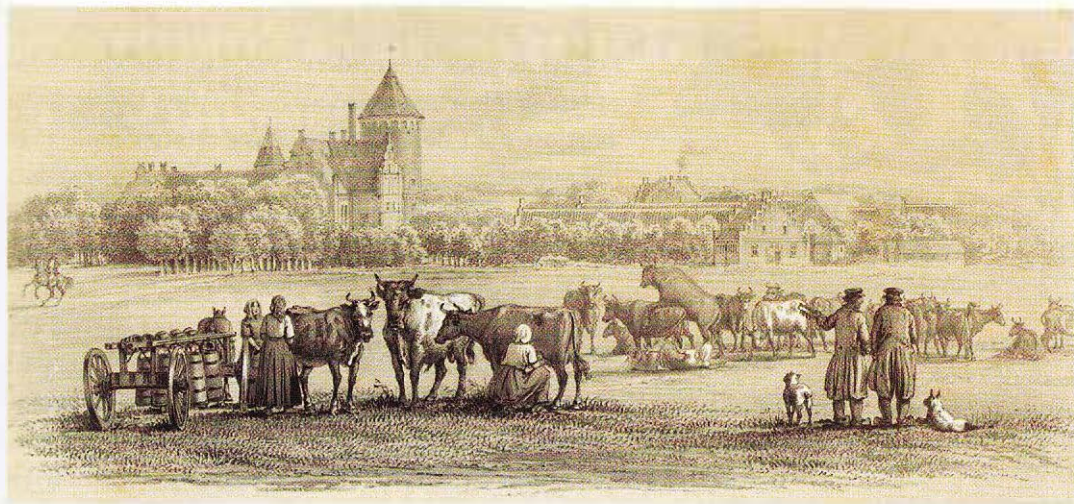
NYA SORTER OCH FÖRÄDLING

Delvis kan ökningen i korntal och mjölkavkastning fram till 1870 ha varit en följd av att man införde mer högvastande spannmålsorter och kreatursstammar. Enbart det faktum att korna blev större innebar ökade mjölmängder per ko.

Därmed är vi inne på de förändringar som för djur brukar kallas avel och för växter (i brist på mer en neutral term) brukar kallas förädling. Beträffande både djuravel och växtförädling bör en sak framhållas: Själva den genetiska förändringen åstadkommer sällan ensam någon produktionsökning om inte djurens och växternas näringstillgång förbättras.

Förädlade växt- och djurslag kräver mer näring

De äldre kreatursraserna och växtsorterna uthärdade förhållandevis väl de periodvis mycket dåliga näringsbetingelser som kännetecknade äldre tid, men deras avkastning kunde ökas endast till en viss gräns när förhållandena förbättrades väsentligt. Införandet av mer högvastande raser och sorter kunde i den situationen ge ytterligare avkastningsökningar. En större andel av det foder djuren fick blev till mjölk, och en större andel av åkerns näring blev till sådeskärna. Å andra sidan tålde dessa nya sorter van-

ligen inte de knappa foder- och gödselgivor som kännetecknat tidigare förhållanden. För att ge resultat måste alltså nya sorter eller raser och förbättrad näringstillförsel följas åt. Det ena fungerade i längden inte utan det andra.

Någon systematisk växt- och djurförädling började knappast förekomma i betydande omfattning i Sverige förrän på 1870- och 1880-talen. Däremot gjordes långt tidigare försök med att införa utländska kreatursraser och spannmålssorter, men med varierande resultat.

Ett tidigt exempel på hur införandet av nya djurraser kunde misslyckas eftersom man inte förmått förbättra näringsvillkoren, var de försök att reformera fårskötseln som gjordes på 1700-talet. En rad schäferier anlades, och man importerade engelska och spanska raser som skulle ger mer och bättre ull. Fåren visade sig dock inte tåla det svenska klimatet och hade större krav på foder än de inhemska.

Då Linné befann sig i närheten av schäferiet Höjentorp i Västergötland frågade han bönderna varför de inte lät sina tackor betäckas av engelska eller spanska gumsar från schäferiet. Bönderna svarade att de svenska fåren var "långt bättre". Förutom att de hade kraftigare skinn och gav mer kött stod de bättre emot det svenska klimatet så att de "ej så lättligen dö bort". Dessutom var de "lättare att föda med ordinärt hö".

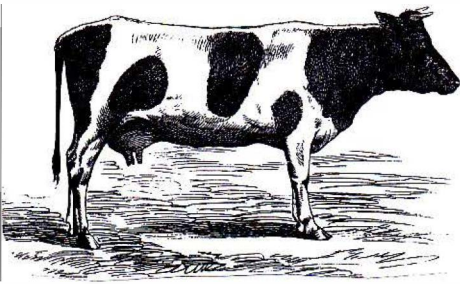
Herrgårdsraser

På säterier och vissa andra större egendomar kunde man ge växter och djur bättre näringsvillkor än på de flesta bondgårdar. På

Till godset Skarhult i närheten av Eslöv i sydvästra Skåne inköptes i slutet av 1840-talet nötkreatur av den ursprungligen skotska ayshirerasen. Godsets kreatursstam blev mycket känd och fick stor betydelse för den svenska aveln av mjölkkor.

Denna bild har använts som överstycke till de avelsbevis som köparna av skarhultskorna fick.

Konstnären har på olika sätt understrukit såväl kornas stora mjölkproduktion som tjurarnas virilitet. Det är inte längre fråga om att bära hem mjölken, utan den fraktas på en specialjordvagn.

"K● af holländsk race, svart och hvit, sex år gammal", visad på lantbruksutställningen 1865.

Bönderna ger kreaturen bättre villkor

Det är tänkbart att den avkastningsökning som skedde på bondgårdarna fram till 1870 rymdes inom de gamla rasernas och sorternas avkastningsspektra och huvudsakligen var ett resultat av bättre utfodring. Det finns exempel på att djur av den gamla svenska lantrasen kunde växa sig mycket stora om de slapp ifrån vintarnas svältfodring, som skapade "svältdvärgar". Men sannolikt kom också säteriernas kreatursstammar, som var anpassade till större näringstillförsel, nu alltmer att bidra med genetiskt material till böndernas djur.

Under 1800-talet förekom import av utländska djur som började ge varaktiga resultat även utanför säterierna. Den gamla inhemska svenska hästrasen var till större delen uppblandad med importerade hästar vid mitten av 1800-talet i södra och mellersta Sverige. I fråga om nötkreaturen började en uppblandning med importerade djur ske i begränsad omfattning omkring 1850, men denna utveckling sköt fart omkring 1870. Detsamma tycks gälla svin och får. De skånska slättbygderna låg dock före i detta avseende. Stammar av svartvit låglandsboskap fanns i södra Skåne sedan 1800-talets början, och utländska svinraser började vinna stor spridning i Skåne från omkring 1840.

säterierna fanns redan på 1700-talet kor som var mer högvakastande än böndernas och som delvis var resultat av inkorsning med utländska djur. Det är tänkbart att man dessutom på vissa säterier hade mer högvakastande spannmålssorter – om man sedan länge kunnat ge sin säd relativt mycket gödning vore det logiskt om man hade spannmålssorter som maximerade avkastningen.